

ZAHİR-İ FÂRYÂBÎ'NİN DÎVÂN'INDA VEZİN TÜRLERİ

Funda Türkben Aydın*

Öz

Klasik dönem İran edebiyatının Türk asıllı şairlerinden biri olan Zahir-i Fâryâbî, VI/XII. yüzyıl sonlarının ileri gelen büyük kaside ve gazel şairlerindedir. Edebî sanat bakımından zengin bir üslupla eserler yazmış olan Zahir-i Fâryâbî, daha çok kaside şairi olarak bilinmektedir. Şair, Nizâmî-yi Gencevî, Hâkânî-i Şirvânî, Evhadüddîn-i Enverî, Mücîrüddîn-i Beylekânî ve Felekî-i Şirvânî gibi ünlü şairlerin de çağdaşdır.

Bu çalışmada, şairin Emîr Hasan-ı Yezdgirdî tarafından tashih edilip *Dîvân-ı Zahirüddîn-i Fâryâbî* adıyla 1381 hş.'de Tahran'da neşredilen divanı esas alınmıştır. Zahir-i Fâryâbî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra onun Divânında yer alan tüm manzumelerin taktii yapılmış; bahirleri ve vezinleri bulunmuştur. İlâveten eserde kullanılan bahirler, şairin kullanım oranına göre tasnif edilmiş, örnek beyitler eklenmiş ve her bir bahirdeki vezin sayısı belirtilerek kullanım yüzdesi çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Fars Edebiyatı, Zahir, Dîvân, Vezin, İnceleme

PROSODY SPECIES IN ZAHIR FARYABI'S DIWAN

Abstract

As one of the Turkish poets of classical Persian literature, Zahir Faryabi is an the important eulogy and ode poet of the late VI / XII century. Given that his works are rich in terms of literary art, he is mostly known as the poet of the eulogy. Zahir is also the contemporary poet of the famous poets such as Nezami Ganjavi, Khaqani Shirvani, Anvari, Falaki Shirvani.

This study was based on the divan issued in Tehran by the name of *Divan-e Zahir al-din Faryabi* in 1381 as amended by Amir Hasan-e Yazdgerdi. After giving information about Zahir's life and works, all the poems in the divan of the poet were examined and their prosodies were found. Additionally, prosodic pattern used in the divan were classified according to most usage rates and the percentage of use was removed by stating the meter number in each prosody.

Keywords: Classical Persian Literature, Zahir, Divan, Prosody, Review

Article Types/Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Makale Geliş Tarihi:18/03/2019, Accepted/Kabul Tarihi: 09/08/2019

Doi: 10.26791/sarkiat.541471

* Dr. Araştırma Görevlisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, funda-turkben@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6488-9548>

GİRİŞ

Zahîruddîn Ebû'l-Fazl Tâhir b. Muhammed Fâryâbî, VI. yüzyıl sonlarında yaşamış, belîğ söz söyleyen usta şairlerinden biridir. İran'ın ileri gelen kaside ve gazel yazan şairleri arasında yer alır. 551 (1156) yılında Belh şehri yakınlarında yer alan Cûzcân bölgesindeki Fâryâb'da dünyaya gelmiştir. Şair, gençliğini Fâryâb ve Nişâbur'da geçirmiş ve bu süre zarfında Arap edebiyatı, felsefe, matematik ve astronomi gibi pek çok farklı ilimle meşgul olmuştur.¹

Şair, şiirlerinde genellikle “Zahîr” mahlasını kullanmış fakat “Sadrü'l-hükemâ” ve “Melikü'l-keîm” unvanları ile de tanınmıştır. Zahîr-i Fâryâbî, Nişâbur Emîri Adudüddin Doğan Şah b. Müeyyed'in sarayına intisap ederek hükümdar ve vezirleri hakkında methiyeler yazmaya başlamıştır.² Bir süre saray çevresinde bulunduktan sonra Doğan Şah'ın 582'de (1186) ölümünün ardından Nişâbur'dan ayrılarak önce İsfahan şehrine gitmiş ve orada Şâfiî âlimi Sadreddin Abdüllatîf el-Hucendî ile tanışmıştır.³ Bu büyük âlimin yanında kaldığı süre boyunca da kaside yazmaya devam etmiştir. Şair, yaklaşık 585 (1189) yılı başlarında önce Mâzenderan'a giderek Mâzenderan Hükümdarı Hüsâmeddin Erdeşîr b. Hasan'ın, oradan da Azerbaycan'a giderek, İldenizliler'den Atabek Muzafferüddin Kızırlarlan Osman'ın, son olarak da Atabek Nusretüddin Ebû Bekir'in hizmetine girmiştir. Zahîr, eserlerinde Atabek Ebû Bekir'den çok destek gördüğünü ifade etmiş ve hakkında pek çok kaside yazmıştır. Bir taraftan da Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'u methettiği şiirler kaleme almıştır.⁴

Zahîr, sultanların ve hâkimlerin hizmetinde bulunduktan sonra bir süre uzlete çekilmiş, ilim ve ibadetle meşgul olmuştur. Tebriz'e yerleştikten sonra Kızıl Arslan'ın oğlu Atabek İnanç'ın hükümdarlığı döneminde 598 (1202) yılında vefat etmiştir. Tebriz'deki Surhâb adı verilen şairler mezarlığında, Hakanî'nin kabrinin yanına defnedilmiştir.⁵

Zahîr-i Fâryâbî; Nizâmî-i Gencevî (ö. 611/1214?), Hâkanî-i Şîrvânî (ö. 595/1199), Cemâleddîn Abdîrrezzâk-ı İsfahânî (ö. 588/1192), Evhadüddîn-i Enverî (ö. 585/1189?), Mücîrüddîn-i Beylekânî (ö. 594/1198) ve Felekî-i Şîrvânî (ö. 541/1146) gibi ünlü şairlerin çağdaşıdır.⁶ Neredeyse hiçbir kaynakta şairin eğitim gördüğü üstatlardan bahsedilmemiş fakat *Tezkiretü's-şu'arâ*'da hiciv şiirleriyle tanınan Reşîdî-yi Semerkandî'nin talebesi olduğu kaydedilmiştir.⁷

Fars edebiyatındaki edebî üsluplar arasında yer alan Sebk-i Horasânî'den Sebk-i Irakî'ye geçiş, yaklaşık V. yüzyılın başlarında olmaya başlamıştır. Bu dönemde şiirde yeni teşbihler ortaya çıkmış, Arapça terkipler yavaş yavaş şiire girmeye başlamıştır. Sebk-i Irakî denilen şiir tarzı Zahîr'in şiirlerinde de görülebilmektedir.⁸

¹ Zebihullah Safâ, *Tarih-i Edebiyyat der İran II*, (Tahran: Çâphâne-yi Nigâr-i Hâtîf, 1371 hş.), 751.

² Mehmet Atalay, “Zahîr-i Fâryâbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 87.

³ Safâ, *Tarih-i Edebiyyat der İran II*, 753.

⁴ Atalay, “Zahîr-i Fâryâbî”, 44: 88; Muhammed Avfî, *Lübâbü'l-elbâb*, nşr. Saîd Nefisî (Tahran: Çâp-i Muasır, 1389 hş.), 637.

⁵ Devletşâh, Şair Tezkireleri (Tezkiretü's-şu'arâ), çev. Necati Lugal, (İstanbul: Pinhan Yay., 2011), 173.

⁶ Zahîruddîn Ebû'l-Fazl Tâhir b. Muhammed Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, tsh. Emîr Hasan-ı Yezdgirdî (Tahran: Dîdâver, 1381 hş.), 299.

⁷ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 297.

⁸ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 317.

Pek çok kaynakta şairin şiirlerinden övgüyle söz edilmiş, onun asıl edebî gücünün ve sanatının kasidelerinde görüldüğüne dair ifadeler yer verilmiştir. Zira şair, kasidelerinde yeni mazmunlar kullanmış, yazmış olduğu kasidelerine çoğunlukla tabiatı, Maşuk'un güzelliğini ve sabahı tavsif ederek başlamıştır. Şairin, Doğan Şah'ın isteği üzerine yazmış olduğu sevgilinin güzelliğini tasvir eden "gevher" redifli kasidesinde de onun orijinal mazmunları görülebilir:

توراست لعل شکر بار و در میان گوهر میان لعل چرا کرده ای نهان گوهر
به خنده چون لب یاقوت رنگ بگشائی ز شرم زرد شود همچو زعفران گوهر
رخم چو زرد شد و از جزع دیده هر ساعت فشامم از غم آن لعل درفشان گوهر
اگرچه سیم و زرم نیست هست گوهر نفس که نزد عقل به از صد هزارگان گوهر
سزد که ننگ نیاید تو را ز صحبت من از آنک ننگ ندارد ز ریسمان گوهر

Sen şeker yüklü ve arasında cevherler bulunan bir dudağa sahipsin; lal renkli dudaklarının arasında niçin cevherler saklıyorsun.

Yakut renkli dudağınla tebessüm edince; yüzüm utançtan safran gibi sapsarı kesilir.

Yüzüm sarardı ve o dudaklarının gamıyla her saat gözlerimden inciler saçan cevherler dökülüyor.

Altın ve gümüşüm yoksa da cevher gibi gözyaşlarım var benim; zira bu, akılluların yanında yüz binlerce cevher madeninden daha kıymetlidir.

Senin, benim sohbetimden utanman doğru değildir; çünkü cevher de dizildiği ipten dolayı utanç duymaz.⁹

Zahîr-i Fâryâbî, dönemin hükümdarlarını öven birçok kaside yazmış olmasına rağmen kaynaklarda methiyeciliği zaman zaman kınadığına ve bu tür şiirleri söylemekten pişmanlık duyduğunu dair ifadeler de yer almaktadır. Zahîr-i Fâryâbî'den yaklaşık bir asır sonra yaşamış olan Emîr Hüsrev-i Dihlevî (ö. 725/1325), kendi şiirlerine ve şiir sanatı hakkındaki düşüncelerine yer verdiği *Gurretü'l-kemâl* adlı eserinde şairi, Fars şiirinde özel bir üslûp oluşturmuş olan Senâî, Nizâmî ve Enverî gibi büyük şairler arasında zikretmektedir. Gazel türünde de oldukça başarılı şiirler yazmış olan şair, aşk konularının yanı sıra ahlakî ve tasavvufî şiirler de kaleme almıştır. Kaynaklarda belirtildiğine göre gazelleri başta Sa'dî olmak üzere Hâfız-ı Şîrâzî ve Molla Câmî gibi şairler tarafından beğenilmiş ve örnek alınmıştır. Öyle ki Zahîr'in şiirleri hakkında "Eğer Zahîr-i Fâryâbî'nin divanını bulursan; Kâbe'de bile olsa onu çal" diye

⁹ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîr-uddîn-i Fâryâbî*, 108.

kalıplaşmış bir sözden bahsedilmektedir. Bu sözden şairin şiirlerine çokça hürmet edildiği anlaşılmaktadır.¹⁰

Zahîr'in yazmış olduğu *Dîvân*, şairin ölümünden çok kısa bir süre sonra Şems-i Sücâsî (ö. 602/1205-1206) tarafından bir araya getirilmiştir. Çeşitli kütüphanelerde yaklaşık yetmiş sekiz yazma nüshası bulunan bu eser, pek çok farklı yerde neşredilmiştir. Hacı Şeyh Ahmed-i Şirâzî tarafından neşredilen eser, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî* adıyla 1361 hş. yılında Tahran'da basılmıştır. Daha sonra Emîr Hasan-ı Yezdgirdî, eserin yazma nüshalarını karşılaştırarak neşretmiş ve *Dîvân-ı Zahîruddîn-i Fâryâbî* adıyla 1381 hş. yılında Tahran'da yayımlamıştır. *Dîvân*'da 81 kaside, 106 kıta, 4 terkeb-i bend, 2 müemma', 10 gazel, 2 mesnevi, 100 rubâî yer almakta ve eser yaklaşık 3717 beyitten oluşmaktadır. Eserde yer alan bir kaside ile bir kıta Arapça kaleme alınmıştır. Kaynaklarda yer alan bilgiye göre Rahîm İbrâhim tarafından da Zahîr'in rubailerinden oluşan bir şiir kitabı yayımlanmıştır.¹¹

Eserleri:

1. Yedi yıldızın terazi burcu üzerinde bir araya gelmesiyle ilgili bir risale. Fakat söz konusu risale elde mevcut değildir.
2. Divân: Faryabî'nin divanı, kaside, gazel, kıta, terkeb-i bend, mesnevi ve rubailerden oluşmaktadır.
3. Masnû' Kaside: Her beyti bedii sanatlardan bir sanata örnek olan yüz beyitlik bir bedi'yye kasidesidir. Veyis Değirmençay tarafından sanatlarıyla birlikte Türkçeye tercüme edilmiş müstakil bir eserdir.¹²

Bu çalışmada aşağıdaki metot takip edilmiştir:

1. Zahîr'in Emîr Hasan-ı Yezdgirdî tarafından tashih edilip *Dîvân-ı Zahîruddîn-i Fâryâbî* adıyla 1381 hş. yılında Tahran'da yayımlanan nüshası esas alınmıştır.
2. Divân'da yer alan tüm manzumelerin taktii yapılarak, bahirleri ve vezinleri bulunmuştur.
3. Eserde kullanılan bahirler, nicelik yani en çok kullanım oranına göre düzenlenmiş, öncelikle her bir bahirde kullanılan vezinlerin sayısı belirtildikten sonra eserde bulunan manzumelerin kullanım yüzdesi çıkarılmıştır. Ayrıca her bir vezin için örnek bir beyit eklenmiştir.

1. Dîvân'daki Kullanım Oranına Göre Bahirler ve Vezinleri

Eserde var olan ve ele alınan manzumeler; 81 kaside, 106 kıt'a, 4 terkeb-i bend, 10 gazel'den oluşmaktadır. Zahîr, zikredilen manzumelerini müctes, muzâri, hafif, remel, hezec ve mütekârib olmak üzere toplam 6 bahirde söylemiştir. Bunlar:

1.1. Müctes Bahri:

Zahîr, divanda yer alan 82 manzumeyi müctes bahrinde kaleme almış ve en çok bu bahirden istifade etmiştir. Bu sayı, divandaki manzumelerin yüzde 40.39'unu

¹⁰ M. Nazif Şahinoğlu, "Zahîr-i Fâryâbî", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1988), 10: 451-455.

¹¹ Mehmet Atalay, "Zahîr-i Fâryâbî", 44: 88.

¹² Veyis Değirmençay, "Zahîr-i Fâryâbî'nin Masnû' Kasidesi", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10/22, (2003): 56.

oluşturmaktadır. Eserde müctes bahrinin 8 vezni kullanılmıştır. Kullanım oranına göre vezinler, örnek beyitlerle birlikte şu şekildedir:

1. Müctes-i müsemmen-i mahbûn-i aslem-i zarb ve arûz (27 manzume):

سفر گزیدم وبشکست عهد قربی را مگر به حله بیینم جمال سلمی را

*Belki Selma'nın cemalini Holle'de görebilirim diye yolculuğu seçtim ve yakınlık ahdini bozdum.*¹³

--/v-v/--vv/-v-v مفاعن فعلاتن مفاعن فع لن

Mefâilun feilâtun mefâilun fa'lun

2. Müctes-i müsemmen-i maktû'-i musabbağ (19 manzume):

یک امشبم که خم ابروی تو محراب است چرا به گرد من از آب دیده غرقاب است

*Yalnızca bir gece senin kaşının eğimi benim mihrabımdır; neden benim gözümün etrafi hala yaşla çevrilidir?*¹⁴

v--/v-v/--vv/-v-v مفاعن فعلاتن مفاعن فع لان

Mefâilun feilâtun mefâilun fa'lân

3. Müctes-i müsemmen-i maksûr (14 manzume):

دلیم که در همه عالم غم تو کرده مراد امید ده که ز وصل تو کی رسد به مراد؟

*Gönlüm, tüm dünyada senin acını murat etmiş; hadi bana ümit ver, ne zaman sana kavuşarak muradına erişecek?*¹⁵

v-vv/-v-v/--vv/-v-v مفاعن فعلاتن مفاعن فعلات

Mefâilun feilâtun mefâilun feilât

4. Müctes-i müsemmen-i mahzûf (11 manzume):

سپیده دم که صبا مژده بهار دهد دم هوا مدد نافه تار دهد

*Saba rüzgârının baharı müjdelediği şafak vakti; havanın kokusu Tatar miski gibi mutluluk getirir.*¹⁶

¹³ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 33.

¹⁴ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 39.

¹⁵ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 56.

-vv/-v-v/--vv/-v-v مفاعِلن فعلاَتِن مفاعِلن فعِلن

Mefâilun feilâtun mefâilun feilun

5. Müctes-i müsemmen-i mahbûn-i mahzûf-i arûz-i mahbûn-i mahzûf-i mesken-i zarb (5 manzume):

هزار توبه شکسته ست زلف پر شکنش کجا به چشم در آید شکست حال منش؟

*Kıyircık saçları binlerce tövbe bozmuş; benim halimin bozulması onun nerede gözüne gelecek?*¹⁷

-vv/-v-v/--vv/-v-v مفاعِلن فعلاَتِن مفاعِلن فعِلن

Mefâilun feilâtun mefâilun feilun

6. Müctes-i müsemmen-i aslem-i arûz-i mahzûf-i zarb (3 manzume):

چو سنبل تو سر از برگ یاسمین بر زد غمت به ریختن خونم آستین بر زد

*Senin sümbül gibi başın yasemin yaprağından ayrılınca (yani zülfünün teli yüzünün kenarından dökülünce); senin üzüntün benim kanımı dökmek için kollarını sıvadı.*¹⁸

--/-v-v/--vv/-v-v مفاعِلن فعلاَتِن مفاعِلن فعِلن

Mefâilun feilâtun mefâilun fa‘lun

7. Müctes-i müsemmen-i musabbağ (1 manzume):

زهی نظیر تو چشم زمانه نادیده سیاستت به سزا گوش چرخ مالیده

*Zamanenin gözü senin gibisini görmemiştir; öyle ki senin siyasetin feleğe bile ceza kesebilir.*¹⁹

v/-v-v/--vv/-v-v مفاعِلن فعلاَتِن مفاعِلن فاع

Mefâilun feilâtun mefâilun fâ‘

8. Müctes-i müsemmen-i mahbûn-i arûz ve zarb (1 manzume):

خدا یگانا آنی که طاق ایوانت ز راه قدر و محل با ستاره باشد جفت

¹⁶ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 82.

¹⁷ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 112.

¹⁸ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 68.

¹⁹ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 162.

*Ey kudretli padişah, senin köşkünün yüceliği değer bakımından yıldızlarla eşittir.*²⁰

--vv/-v-v/--vv/-v-v مفاعِلن مفاعِلن مفاعِلن

Mefâilun feilâtun mefâilun feilâtun

1.2. Muzâri' Bahri:

Zahîruddîn-i Fâryâbî, müctes bahrinden sonra en çok muzâri' bahrine yer vermiştir. Şair, 39 manzumeyi bu bahirde kaleme almıştır. Eserde yer alan manzumelerin yüzde 19.21'ini kapsayan muzâri' bahrinin 6 veznine yer verilmiştir. Örnek beyitlerle birlikte şairin vezin kullanımını şu şekildedir:

1. Muzâri' -i müsemmen-i ahreb-i mekfûf-i maksûr (12 manzume):

ای خسروی که رایت جاه و جلال تو سر بر محیط عالم علوی فراشته ست

*Ey büyük padişah, senin görkem ve azametinin bayrağı; yüce âlemin üzerinde dalgalandır.*²¹

v-v-/v--/--v-/v-- مفعولُ فاعلاتن مفعیلُ فاعلات

Mefûlu fâilâtun mefâilu fâilât

2. Muzâri' -i müsemmen-i ahreb-i maksûr (9 manzume):

گیتهی که اولش عدم و آخرش فناست در حقّ او گمان تَبّات و بقا خطاست

*Başı ve sonu yokluk olan dünya hakkında sabit ve ebedî hayat düşüncesi hatadır.*²²

v-v-/v--v/v-v-/v-- مفعولُ فاعلات مفاعیلُ فاعلات

Mefûlu fâilâtun mefâilu fâilât

3. Muzâri' -i müsemmen-i ahreb-i mekfûf-i maksûr (6 manzume):

گفتار تلخ از آن لب شیرین نه در خورست خوش کن عبارتت که خطت هرچه خوشتر است

*O tatlı dudağından kötü söz söylemen uygun değildir; sözünü güzelleştir çünkü yazın zaten çok güzeldir.*²³

v-v-/v--v/v-v-/v-- مفعولُ فاعلات مفاعیلُ فاعلات

Mefûlu fâilâtun mefâilu fâilât

²⁰ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 192.

²¹ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 176.

²² Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 35.

²³ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 41.

4. Muzâri‘-i müsemmen-i ahreb-i mahzûf (5 manzume):

هرگز صبا زلف تو یک تار نشکند تا قدر چین و قیمت تاتار نشکند

*Saba rüzgârı senin zülfünden bir kıvrım büktüğünde Çin ve Tatar güzellerinin değeri yok olur.*²⁴

-v-/v--/--v-/v-- مفعولُ فاعلاتن مفعولُ فاعلن

Mefûlu fâilâtun mefûlu fâilun

5. Muzâri‘-i müsemmen-i mekfûf-i mahzûf (4 manzume):

بگشاد عشق روی تو چون روزگار دست دست غمت بیست مرا استوار دست

*Senin yüzünün güzelliği rüzgâr gibi elini açıp gezdiğinde; sana olan sevgimden dolayı acın, benim ellerimi bağladı.*²⁵

-v-/v--v/v-v-/v--v مفاعیلُ فاعلاتُ مفاعیلُ فاعلن

Mefâilu fâilâtu mefâilu fâilun

6. Muzâri‘-i müseddes-i ahreb-i sâlim-i arûz ve zarb (1 manzume):

ای کرده گورد ماه ز شب خرمن گریان ز حسرت تو چو باران من

*Ey ayın etrafında gecedен haleler çizen; senin hasretinden dolayı ben yağmur gibi sürekli ağlıyorum.*²⁶

---v/v-v-/v-- مفعولُ فاعلاتُ مفاعیلن

Mefûlu fâilâtu mefâilun

1.3. Hafîf Bahri:

Zahîruddîn-i Fâryâbî, 32 manzumesini hafif bahrinde kaleme almış ve bu bahrin 7 vezninden yararlanmıştır. Bu sayı da eserdeki manzumelerin yüzde 15.76’sını kapsamaktadır. Bu vezinler örnek beyitlerle şunlardır:

1. Hafîf-i mahbûn-i maksûr (9 manzume):

رویت از حسن در جهان سمر است عقد زلفت نشیمن قمر است

²⁴ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 75.

²⁵ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 40.

²⁶ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 144.

*Yüzün güzellikte dünyada efsane olmuştur; zülfünün büklümleri ayın güzelliğiyle aynı mertebededir.*²⁷

v-vv/v--/-v-v/--v- فاعلاتن مفاعن مفعول فعلان

Fâilâtun mefâilun feilân

2. Hafîf-i mahbûn-i mahzûf (7 manzume):

سر برافراخت بر سر سپهر برین مه د میم ون پادشاه زمین

*Yeryüzü padişahının uğurlu tahtı gökyüzüne kadar ulaştı.*²⁸

-vv/-v-v/--v- فاعلاتن مفاعن فعلن

Fâilâtun mefâilun feilun

3. Hafîf-i aslem-i mahbûn-i maktû' (7 manzume):

ای ظفر مویکب تور ا بر پی دو جه ان پیش همتت لا شعی

*Ey başarının tahtı senin peşinden koşan; iki dünya senin azminin karşısında hiçbir şeydir.*²⁹

--/-v-v/--v- فاعلاتن مفاعن فع لن

Fâilâtun mefâilun fa'lun

4. Hafîf-i aslem-i mahbûn-i maktû-'i musabbağ (5 manzume):

خسروا، وقت می گل فام است رونق عیش درین ایام است

*Ey padişah, gül renkli şarap zamanı gelmiştir; mutluluk işte bu dönemlerde olur.*³⁰

v--/v--/-v-v/--v- فاعلاتن مفاعن فع لان

Fâilâtun mefâilun fa'lân

5. Hafîf-i aslem-'i musabbağ (1 manzume):

ای تور ا در وجوه شمع و شکر نقد هر کیسه کاسمان بر دوخت

²⁷ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 42.

²⁸ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 150.

²⁹ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 175.

³⁰ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 45.

*Ey sen ki yüzünde hem mumdan hem şekerden pay vardır; gökyüzü diktiği her keseye senin güzelliğinden bir parça koymuştur.*³¹

فاعلاتن مفاعلن فع لان v--/-v-v/--v-

Fâilâtun mefâilun fa'lân

6. Hafîf-i mechûf-i musabbağ (1 manzume):

حامی ملک سعد دولت و دین چرخ در سایه حمایت توست

*Din ve devletin kutlu mülkünün hamisisin; hatta felek bile senin himayen altındadır.*³²

فاعلاتن مفاعلن فاع v- /-v-v/--v-

Fâilâtun mefâilun fâ'

7. Hafîf-i muşa'as (1 manzume):

قصر هدی شد به سعی شاه مشید رایت اسلام سر کشید به فرقہ

*Hidayet köşkü padişahın çabasıyla değer buldu; İslam bayrağı yıldızlara kadar uzadı.*³³

فاعلاتن مفاعلن فعلاتن --v-v/-v-v/--v-

Failâtun mefâilun feilâtun

1.4. Remel Bahri:

Şair, eserdeki 27 manzumede remel bahrinden yararlanmış ve bahrin 9 veznini kullanmıştır. Bu, eserdeki manzumelerin yüzde 13.30'unu oluşturmaktadır. Bunlar:

1. Remel-i müsemmen-i mahzûf (8 manzume):

زلف سر مستش چو در مجلس پریشانی کند جان اگر جان نیندازد گرانجانی کند

*Onun başıboş zülfü mecliste kargaşa çıkarınca canım bedenimden çıkmasa bile nefesim tükenir.*³⁴

فاعلاتن فاعلاتن فاعلن فاعلن --v/--v/--v/--v-

Fâilâtun fâilâtun fâilâtun fâilun

2. Remel-i müsemmen-i maksûr (6 manzume):

³¹ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 175.

³² Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 175.

³³ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 70.

³⁴ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 79.

نقش هر دولت که آن بر هفت منظر یافتند نظم هر صورت که آن در چار گوهر یافتند

چون مرصع شد بهم فهرست آن مجموع را در کلاه مر زبان هفت کشور یافتند

*Yedi toprakta buldukları her devletin görüntüsü, dört unsurda buldukları bütün düzen;
O hepsinin listesi yan yana dizildiğinde yedi ülkenin dilini buldular.*³⁵

فاعلاتن فعلاتن فاعلان v-v/--v/--v/--v-

Fâilatun fâilatun fâilatun fâilân

3. Remel-i müsemmen-i mahbûn-i maksûr (4 manzume):

یار میخواره من دی قدحی باده به دست با حریفان ز خرابات برون آمد مست

*Benim sarhoş yârim dün elinde bade dolu bir kadehle meyhaneden dostlarıyla sarhoş
halde çıktı.*³⁶

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات v-vv/--vv/--vv/--v-

Fâilatun feilatun feilatun feilât

4. Remel-i müsemmen-i mahbûn-i maktû-'i musabbağ (2 manzume):

منم امروز و دلی زانده گیتی به دو نیم بیم آنست هنوزم که به جان باشد بیم

*Benim bugün gönlüm dünyanın acısından iki parça olmuş; ama hala canımı düşünüyor
olmaktan korkuyorum.*³⁷

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فع لان v--/--vv/--vv/--v-

Fâilâtun feilâtun feilâtun fa'lân

5. Remel-i müsemmen-i mahbûn-i mahzûf-i aslem-i zarb (2 manzume):

دوش آوازه در افکنند نسیم سحری که عروسان چمن راست که جلوه گری

*Dün, sabah rüzgârı şarkı söyledi (duyurdu) ki bahçenin gelinleri cilveleşmeye
başlamış.*³⁸

³⁵ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 73.

³⁶ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 248.

³⁷ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 137.

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن -v-v/--v-v/--v-v/--v-

Fâilâton feilatun feilatun feilun

6. Remel-i müsemmen-i mahbûn-i maktû (1 manzume):

هر کجا تازه بخندید گل رخساری بر رخم بشکفت از خون جگر گلزاری

*Her nerede gül yüzlü birisi gülmeye başlarsa benim yüzümde de ciğer kanından gül bahçesi yeşermeye başlar.*³⁹

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فع لان v--/--v-v/--v-v/--v-

Fâilâton feilâton feilâton fa'lân

7. Remel-i müseddes-i mahbûn-i aslem-i musabbağ-i arûz-i maksûr-i zarb (1 manzume):

گر امین را به ولی عهد ملک در سرا پرده عرز پروردند

*Padişahın muhterem veliahdını, izzetle sarayda yetiştirdiler.*⁴⁰

فاعلاتن فعلاتن فع لان v--/--v-v/--v-

Fâilâton feilâton fa'lân

8. Remel-i müsemmen-i mechûf-i musabbağ (1 manzume):

گل ز خرگاه چمن روی به صحرا دارد سر می خوردن آن خرگاه مینا دارد

*Gül, yeşillikten çöle doğru yönelmiştir; hatta o mavi gökyüzü bile şarap içmek ister.*⁴¹

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فع لن --/--v-v/--v-v/--v-

Fâilâton fâilâton fâilâton fâ'lun

9. Remel-i müsemmen-i mahzûf-i a'rec-i mahbûn veya mahzûf-i maktû-i mahbûn-i arûz-i mahzûf-i maktû-i mahbûn-i zarb (1 manzume):

گر گل رخسار تو عزم گلستان کند گل به تماشای او روی به بستان کند

³⁸ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 171.

³⁹ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 169.

⁴⁰ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 199.

⁴¹ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 62.

*Eğer senin gül yüzün gülistana gitmeye niyet ederse; gül de onu izlemek için bahçeye yönelir.*⁴²

-v/--v/--v/--v- فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فعل

Fâilatun fâilatun fâilatun feîl

1.5. Hezec Bahri:

Zahîruddîn-i Fâryâbî, 17 manzumesini bu bahirde söylemiş ve bu bahrin 7 veznini kullanmıştır. Bu da divanda yer alan manzumelerin yüzde 8.37'sini oluşturmaktadır. Bunlar:

1. Hezec-i müseddes-i maksûr (5 manzume):

نهی زلفین عنبر بار بار دوش حدیث مانیاری هیچ در گوش

*Hoş kokulu zülüflerini omuzundan salıyorsun ve asla bizim sözümüzü dinlemiyorsun.*⁴³

v--v/---v/---v مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

Mefâilun mefâilun mefâil

2. Hezec-i müseddes-i ahreb-i makbûz-i maksûr (4 manzume):

ای سینه روزگار پر جوش از آتش تیغ آب دارت

*Ey senin sulu kılıcının ateşinden dolayı dünyanın gönlü heyecanda ve korkudadır.*⁴⁴

v--v/-v-v/v-- مفعولُ مفاعِلن مفاعیل

Mefûlu mefâilun feûlun

3. Hezec-i müseddes-i ahreb-i makbûz-i mahzûf (2 manzume):

ای حکم تو چون قضای مبرم در زیر نگرین گرفتار عالم

*Ey senin hükmün mutlak kader gibi bütün dünyayı hükmünün altına almış.*⁴⁵

--v/-v-v/v-- مفعولُ مفاعِلن مفعولن

Mefûlu mefâilun feûlun

4. Hezec-i müseddes-i ahreb-i makbûz-i sahîh-i arûz ve zarb (2 manzume):

⁴² Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 248.

⁴³ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 115.

⁴⁴ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 175.

⁴⁵ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 133.

شـطرنج مـروت و کـرم بـردی از جـمله خـسـروان بـه بـه بـازی

*Sen sanki oyun oynuyor gibi bütün padişahlardan cömertlik ve keramet satrancını kazandın.*⁴⁶

مفعولُ مفاعِلن مفاعِلن ---v/-v-v/v--

Mefûlu mefâilun mefâilun

5. Hezec-i müseddes-i mahzûf (2 manzume):

خداوند امان آن جراح عمرم که دایم هفت عضوم ریش باشد

*Ey hünkârım, ben o rüzgârın yaralıyım ki her daim yedi uzvum da yaralıdır.*⁴⁷

مفاعِلن مفاعِلن مفعولن --v/---v/---v

Mefâilun mefâilun feûlun

6. Hezec-i müsemmen-i ahreb-i makbûz-i mekfûf-i mahzûf (1 manzume):

چون کوبه عید به آفاق درآمد در باغ سعادت گل دولت به برآمد

*Bayram tahtı ufuktan görüldüğünde; saadet bahçesinde devlet çiçeği yeşermeye başladı.*⁴⁸

مفعولُ مفاعِلُ مفاعِلُ مفعولن --v/v--v/v--v/v--

Mefûlu mefâilu mefâilu feûlun

7. Hezec-i müsemmen-i sâlim (1 manzume):

خداوند درین مدت که من در خدمتت بودم نکردم هیچ تقصیری به خدمت تا توانستم

*Ey yüce padişah, bu süre boyunca ben sana hizmet ettim; elimden geldiğince de hizmetinde kusur etmedim.*⁴⁹

مفاعِلن مفاعِلن مفاعِلن مفاعِلن ---v/---v/---v/---v

Mefâilun mefâilun mefâilun mefâilun

⁴⁶ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 223.

⁴⁷ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 197.

⁴⁸ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 71.

⁴⁹ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 216.

1.6. Mütekârib Bahri:

Divânda yer alan 3 manzume bu bahirde söylenmiştir ve eserdeki manzumelerin yüzde 1.47'sini oluşturmaktadır. Bahrin 2 vezninden faydalanılmıştır. Bunlar:

1. Mütekârib-i müsemmen-i maksûr (2 manzume):

هو العید یسقی بکاس المدام هنیئاً لمن فاق کمال الانام

*Bayramdır ve peş peşe kadehler içiliyor; helal olsun o kimseye ki her daim yücedir.*⁵⁰

مرا جان و دل نزد آن سرکش است که جان بوسه بر خنجرش می دهد

*Benim canım da gönlüm de o asinin yanındadır; öyle ki ruhum, onun hançerini öpüyor.*⁵¹

فعولن فعولن فعولن فعولن v-v/--v/--v/--v

Feûlun feûlun feûlun feûl

2. Mütekârib-i müsemmen-i mahzûf (1 manzume):

بزرگ جهان! گر توانستی به جان خاک صدر تو بخیریدی

*Ey dünya hâkimi! Elimden gelirse eğer bütün varlığımla senin tahtının altındaki toprağı alırım.*⁵²

فعولن فعولن فعولن فعولن -v/--v/--v/--v

Feûlun feûlun feûlun feil

Sonuç

Çalışmada, VI/XII. yüzyıl sonlarında yaşamış olan İranlı kaside şairi Zahîruddîn-i Fâryâbî'nin 81 kaside, 106 kıt'a, 4 terkeb-i bend, 10 gazel'den oluşan Divânındaki mevcut manzumelerin taktii yapılmıştır. Divânda yer alan vezin ve bahirlerin tespit edilmesinden sonra eserde şairin en çok kullandığı bahrin “müctes” olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra sırasıyla muzâri, hafif, remel, hezec ve mütekârib olmak üzere eserde toplam 6 bahir kullanıldığı ortaya konulmuştur. Kullanılan her bir bahrin veznine uygun örnek teşkil etmesi açısından matla beyitleri tercümeleriyle birlikte sunulmuştur. Şairin bahir kullanımına ilişkin neredeyse hiçbir hata tespit edilememiştir.

⁵⁰ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 129.

⁵¹ Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 203.

⁵² Fâryâbî, *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*, 225.

Kaynakça

- Atalay, Mehmet. “Zahîr-i Fâryâbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 87-88. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Avfî, Muhammed. *Lübâbü'l-elbâb*. (nşr. Saîd Nefisî). Tahran: Çâp-i Muasır, 1389 hş.
- Değirmençay, Veyis. “Zahîr-i Fâryâbî'nin Masnû' Kasidesi”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi* 10/22 (2003): 55-78.
- Devletşâh, Şair *Tezkireleri (Tezkiretü'ş-şu'arâ)*. (çev. Necati Lugal). İstanbul: Pinhan Yay., 2011.
- Fâryâbî, Zahîruddîn. *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*. (tsh. Hacı Şeyh Ahmed-i Şirâzî). Tahran: 1361 hş.
- Fâryâbî, Zahîruddîn Ebû'l-Fazl Tâhir b. Muhammed. *Dîvân-i Zahîruddîn-i Fâryâbî*. (tsh. Emîr Hasan-ı Yezdgirdî). Tahran: Dîdâver, 1381 hş.
- Humâî, Celâleddin. *Fünûn-ı Belâgat u Sınâ'ât-ı Edebî*. 7. Baskı. Tahran: 1370 hş.
- Razî, Şems-i Kays. *el-Mucem Fî Meâ'yîri Eş'âri'l-Acem*. (nşr. Müderris-i Razavî, Muhammed Kazvînî). Tahran: 1360 hş.
- Safâ, Zebîhullah. *Târih-i Edebiyât der İran II*. Tahran: Çâphâne-yi Nigâr-i Hâtîf, 1373 hş.
- Şahinoğlu, M. Nazif. “Zahîr-i Fâryâbî”, *İslâm Ansiklopedisi*. 10: 451-455. İstanbul: MEB Yayınları, 1988.